

وضعیت بهره‌وری سرمایه در اقتصاد ایران

معصومه سادات سجادی^۱

چکیده

دستیابی به رشدهای بالای اقتصادی برای اقتصاد کشور در راستای افزایش رفاه و توسعه اقتصادی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. دستیابی به رشدهای اقتصادی تنها از محل انباشت عوامل تولید مانند نیروی کار و سرمایه قابل دستیابی نیست. تجارب جهانی نشان می‌دهد دستیابی به رشدهای بالای اقتصادی و پایداری آن، تنها از طریق رشد بهره‌وری عوامل تولید محقق می‌شود. بررسی وضعیت بهره‌وری عوامل تولید به‌ویژه بهره‌وری سرمایه در اقتصاد ایران در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ نشان می‌دهد بهره‌وری سرمایه عملکرد نامطلوبی را داشته است. این امر موجب شده است رشدهای اقتصادی پایین و با نوسان بالا در اقتصاد کشور تجربه گردد. با توجه به اهمیت سرمایه‌گذاری برای تولید در سال جاری، توجه ویژه به بهره‌وری سرمایه در راستای حفظ و پایداری امنیت اقتصادی ضروری است. در راستای دستیابی به رشد بهره‌وری سرمایه، برطرف کردن نیازهای سرمایه‌گذاری، برطرف کردن موانع سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، تقویت نهادها و اثربخشی دولت، توسعه و تقویت ظرفیت بنگاه‌ها، حمایت از دیجیتالی شدن اقتصاد و کاهش نااطمینانی در سیاست‌گذاری اقتصادی در کشور به‌عنوان راهکارهای سیاستی پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی: بهره‌وری کل عوامل، بهره‌وری سرمایه، رشد اقتصادی پایدار، رفاه اقتصادی.

مقدمه

بررسی تجارب کشورها نشان می‌دهد که بیش از

در بحث‌های جدید در خصوص علل رشد اقتصادی، به دو موضوع مهم تأکید می‌شود. نخست، انباشت عوامل تولید و دوم، دستاوردهای حاصل از بهره‌وری عوامل تولید. انباشت عوامل تولید با افزودن نهاده‌ها حاصل می‌شود، اما بهره‌وری آن از قابلیت عاملان اقتصادی در تبدیل نهاده‌ها به ستاده‌ها به دست می‌آید. بدون دستاوردهای بهره‌وری، رشد اقتصادی با محدودیت‌های فیزیکی ناشی از جمعیت و عرضه منابع طبیعی و نیز محدودیت نرخ پس‌انداز مواجه می‌شود و تحقق آن کمتر از حد انتظار خواهد بود.

۶۰ درصد تفاوت در سطح و ۹۰ درصد تفاوت در نرخ رشد درآمد سرانه کشورها ناشی از اختلاف در بهره‌وری عوامل تولید است و باقی‌مانده آن به تفاوت در سرمایه‌های انسانی و فیزیکی برمی‌گردد. در کشورهای توسعه‌یافته، دستاوردهای بهره‌وری حدود نصف رشد اقتصادی را به خود اختصاص می‌دهد درحالی‌که در کشورهای درحال توسعه، بهره‌وری نقش کلیدی در رشد اقتصادی دارد و کشورهایی که توانسته‌اند مسیر رشد و توسعه اقتصادی را طی کنند، رشد بهره‌وری عوامل تولید نقش مهمی در آن‌ها داشته است (IMF, 2020).

بررسی وضعیت رشد اقتصادی در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ نشان می‌دهد که متوسط رشد اقتصادی در این دوره برابر با ۱/۴ درصد بوده است. این در حالی است که متوسط رشد بهره‌وری کل در این دوره، منفی ۰/۲ درصد بوده است.

۱- اهمیت بهره‌وری در اقتصاد

دلایل متعددی برای توجه سیاست‌گذاران به بحث بهره‌وری در اقتصاد کشورها مطرح می‌شود. ازجمله مهم‌ترین این دلایل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. **الف- افزایش استانداردهای زندگی:** بدون بهره‌وری، پیشرفت اجتماعی نیز وجود ندارد. در اقتصادی که تنها به افزایش نهاده‌ها برای تولید توجه می‌کند، اندازه کیک اقتصادی رشد می‌کند، اما رفاه حاصل نمی‌شود؛ زیرا برای عامل اقتصادی، رضایتمندی نهایی بر اساس مقدار سرمایه و نیروی مورد نیاز برای تولید یک واحد اضافی ستاده و نرخ‌های اجاره سرمایه و دستمزد واقعی حاصل می‌شود، اما از نگاه رفاه اقتصادی، اقتصاد می‌تواند به وضعیتی برسد که مطلوبیت افزایش درآمد با عدم مطلوبیت افزایش تلاش‌ها خنثی شود. براین‌اساس، رفاه اقتصادی بدون بهره‌وری حاصل نمی‌شود.

ب- کاهش فقر: تحقیقات انجام‌شده نشان می‌دهند که راه‌حل بنیادی برای برطرف کردن فقر، بهره‌وری است. مطالعات انجام‌شده توسط سازمان بین‌المللی کار نشان می‌دهد رشد بهره‌وری در کاهش فقر در کشورهای درحال توسعه نقش کلیدی دارد. در واقع، بهره‌وری در مقایسه با رشد اقتصادی، وضعیت فقر را بهبود می‌بخشد؛ زیرا بهره‌وری به صورت ویژه،

اقتصاد ایران نیز مانند اقتصادهای درحال توسعه نیاز به رشدهای بالای اقتصادی دارد. دستیابی به رشدهای بالای اقتصادی تنها از محل انباشت عوامل تولید شامل نیروی کار و سرمایه محقق نمی‌شود. این موضوع نیازمند توجه ویژه به بهره‌وری عوامل تولید است. با توجه به نام‌گذاری سال جاری به «سرمایه‌گذاری برای تولید»، ضروری است به بحث بهره‌وری عوامل تولید به‌ویژه بهره‌وری سرمایه توجه ویژه شود. مرور وضعیت بهره‌وری کل عوامل و بهره‌وری نیروی کار و سرمایه در اقتصاد کشور نشان می‌دهد عملکرد بهره‌وری در سطح انتظار نبوده و در افق بلندمدت، انباشت عوامل تولید نقش تعیین‌کننده در رشد اقتصادی کشور نداشته است. نتیجه این موضوع، رشدهای پایین در اقتصاد بوده است.

با توجه به نیاز کشور به رشدهای بالای اقتصادی و پایداری رشد، ضروری است به بحث بهره‌وری عوامل تولید به‌ویژه بهره‌وری سرمایه در سال جاری توجه ویژه شود. در این گزارش، ابتدا به اهمیت بهره‌وری در اقتصاد و موارد اثرگذار بر بهره‌وری عوامل تولید پرداخته می‌شود. در ادامه، وضعیت بهره‌وری در ایران

بهره‌وری داشته باشد. فراهم کردن کالاها و زیرساخت‌های اقتصادی بهره‌وری را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، برخی مطالعات بر اثر منفی اندازه دولت به دلیل ناکارایی‌ها و کیفیت پایین مخارج عمومی تأکید دارند.

- **باز بودن اقتصادی و خلق و جریان دانش:** باز بودن اقتصاد به روی اقتصاد جهانی مؤلفه مهم و اثرگذاری بر رشد بهره‌وری است. باز بودن تجاری، تعاملات بین‌المللی را افزایش می‌دهد و می‌تواند منبع مهمی برای یادگیری باشد؛ زیرا فناوری در کالاها نهفته است. جریان سرمایه‌گذاری خارجی نیز کانال دیگری برای انتقال فناوری و دانش توسعه و تحقیقات به شمار می‌آید.

- **کیفیت نهاده نیروی کار و تخصیص کار:** افزایش در سرمایه انسانی اثر مثبتی بر بهره‌وری از طریق تسهیل تغییرات ساختاری و پیشرفت فناوری دارد. افزون‌براین، سرمایه انسانی می‌تواند به جذب پیامدهای خارجی ناشی از تجارت جهانی و سرمایه‌های خارجی کمک کند. تفاوت‌ها بین عرضه و تقاضا برای مهارت‌ها می‌تواند کاهش در رشد بهره‌وری به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه و با درآمد پایین را توضیح دهد.

- **ترکیب بخشی و تغییر ساختاری:** بیشتر مطالعات بر اهمیت تغییر ساختاری از طریق تولید بخشی یا اشتغال بخشی در تعیین رشد بهره‌وری تأکید دارند. انتقال از بخش‌های با بهره‌وری پایین به سمت بخش‌های با بهره‌وری بالا، اثر مثبت بر رشد بهره‌وری دارد.

شغل‌های مبتنی بر مهارت ایجاد می‌کند که منبع درآمد و مشارکت اجتماعی است.

پ- **بهبود وضعیت محیط‌زیست:** به‌محض اینکه اندازه اقتصاد بزرگ می‌شود، محیط‌زیست تحت تأثیر قرار می‌گیرد. انتظار بر این است که آلودگی محیط‌زیست در نتیجه افزایش اندازه اقتصاد افزایش یابد، اما دستاوردهای بهره‌وری، نهاده‌های کمتری را به‌ازای هر واحد تولید مصرف می‌کند. براین‌اساس، نسبت آلودگی به ستاده کاهش خواهد یافت.

۲- موارد اثرگذار بر بهره‌وری عوامل تولید

بهره‌وری تک‌تک عوامل تولید و رشد اقتصادی ناشی از بهبود در تخصیص منابع است که فرصتی برای رشد بیشتر کارایی و پایداری آن در بلندمدت فراهم می‌کند. بر اساس ادبیات نظری و تجربی، برخی از عوامل، بهره‌وری در اقتصاد را تحت تأثیر قرار می‌دهند که می‌توان آن‌ها را در شش دسته به شرح زیر بیان کرد.

- **متغیرهای کلان اقتصاد:** تعداد زیادی از مؤلفه‌های کلان اقتصادی نقش مهمی در تعیین بهره‌وری کل و رشد آن دارند. این مؤلفه‌ها بر استفاده و کارایی تخصیص تأثیر می‌گذارند. دو متغیر کلیدی اقتصاد کلان که در ادبیات اقتصادی بر آن‌ها تأکید می‌شود، تورم و اندازه دولت است. رابطه میان تورم و رشد بهره‌وری در بیشتر مطالعات بین کشوری، منفی تأیید شده است درحالی‌که رابطه میان اندازه دولت و رشد بهره‌وری مبهم است. اندازه بخش عمومی می‌تواند هم اثر مثبت و هم اثر منفی بر رشد

- **مؤلفه‌های نهادی و مقرراتی:** بیشتر مطالعات اخیر نشان می‌دهند که مؤلفه‌های نهادی می‌توانند رشد بهره‌وری را از طریق تضمین تخصیص کارای منابع و فراهم کردن محیط اقتصادی مطلوب برای سرمایه‌گذاری افزایش دهند. همچنین، بی‌ثباتی سیاسی به‌عنوان یک مؤلفه نهادی، رشد بهره‌وری را کاهش می‌دهد؛ زیرا بی‌ثباتی سیاسی مانع سرمایه‌گذاری در نوآوری و موجب انحراف در بازار می‌شود که با احتمال بالا منجر به کارایی و بهره‌وری پایین در اقتصاد می‌شود.
- براین اساس، ملاحظه می‌شود عوامل مختلفی در ادبیات نظری و تجربی به‌عنوان عوامل اثرگذار بر بهره‌وری شناسایی شده‌اند. خلاصه این عوامل به شرح جدول زیر است.
- **توسعه مالی و پولی:** در ادبیات اقتصادی، اثر مثبت توسعه بخش مالی بر بهره‌وری مورد تأکید قرار گرفته است. منطق این رابطه مثبت به این ایده برمی‌گردد که بازارهای مالی بهره‌وری را از طریق تخصیص کارآمد سرمایه افزایش می‌دهند و توسعه مالی نیز منجر به نوآوری فناوری می‌شود. براین اساس، رابطه مثبتی بین توسعه مالی و پولی با رشد بهره‌وری وجود دارد.

جدول ۱- خلاصه عوامل تعیین‌کننده بهره‌وری در اقتصاد و متغیرهای اثرگذار

ردیف	عوامل تعیین‌کننده بهره‌وری در اقتصاد	متغیرها
۱	شرایط اقتصاد کلان	تورم، بدهی دولت و اشتغال در بخش عمومی
۲	بازبودن اقتصاد و انتقال و خلق فناوری	تجارت، سرمایه‌گذاری خارجی، تحقیق و توسعه و زیرساخت
۳	کیفیت نهاده نیروی کار و کارایی تخصیص	سال‌های تحصیل و عدم انطباق مهارت
۴	ترکیب بخشی و تغییر ساختاری	سهم بخش‌ها از تولید و تنوع در اقتصاد
۵	توسعه مالی و پولی	اعتبار و باز بودن بازار
۶	مؤلفه‌های نهادی و مقرراتی	شاخص‌های مرتبط با مقررات کسب‌وکار و نیروی کار، شاخص‌های آمادگی محیط کسب‌وکار و نابرابری درآمدی

مأخذ: International Monetary Fund, 2015

۳- وضعیت بهره‌وری در ایران

چنان‌که بحث شد، بهره‌وری ازجمله ارکان اصلی در کنار انباشت عوامل تولید برای رشد اقتصادی به شمار می‌آید و توسعه اقتصادی نیز بیشتر وابسته به تجربه رشد بهره‌وری است. با توجه به نیاز کشور به رشد اقتصادی، ضروری است در کنار بررسی وضعیت انباشت عوامل تولید (سرمایه و نیروی کار)، وضعیت بهره‌وری نیز بررسی شود. بهره‌وری در سه شکل بهره‌وری کل، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار قابل بحث و بررسی است. در ادامه این بخش، وضعیت بهره‌وری کل و بهره‌وری عوامل به‌ویژه بهره‌وری سرمایه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

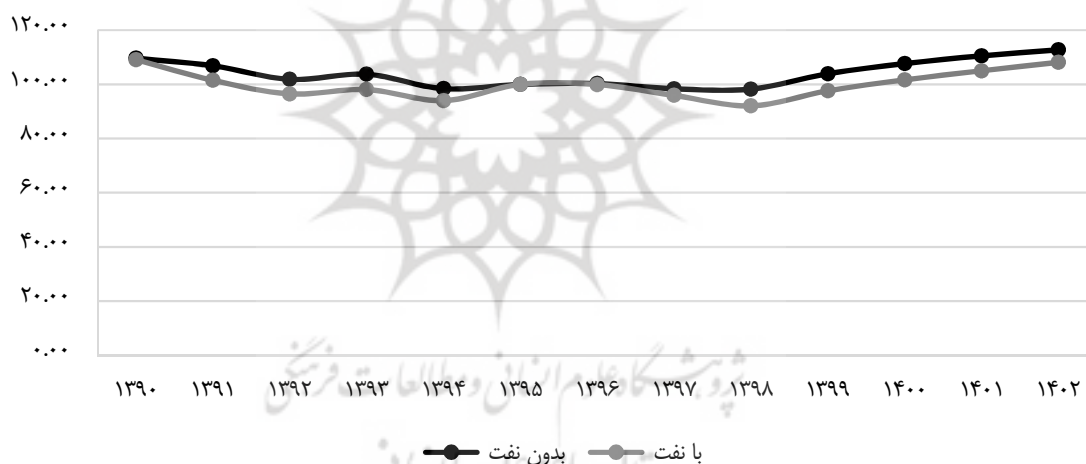

الف- بهره‌وری کل

بر اساس آخرین آمار و اطلاعات موجود، بهره‌وری کل در اقتصاد ایران در سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۹۰، روند نوسانی را تجربه کرده است. شاخص بهره‌وری کل از ۱۰۹/۱ در سال ۱۳۹۰، به کمترین میزان در سال ۱۳۹۸ رسیده است. از سال ۱۳۹۹، روند بهره‌وری کل معکوس شده و با روند صعودی به ۱۰۸/۱ در سال ۱۴۰۲ رسیده است. نکته تأمل‌برانگیز این است که دلیل اصلی کاهش بهره‌وری در سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۹۰، به کاهش بهره‌وری بخش نفت و گاز برمی‌گردد.

مقایسه بهره‌وری کل با لحاظ بخش نفت و بدون لحاظ آن نیز نشان می‌دهد که همواره بهره‌وری کل بدون نفت در اقتصاد ایران در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ بالاتر بوده است. بیشترین اختلاف بین بهره‌وری کل با نفت و بدون نفت، در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ تجربه شده است که میزان اختلاف بین بهره‌وری کل با نفت و بدون نفت، بیش از ۶ واحد بوده است. نمودار شماره ۱ وضعیت بهره‌وری کل با نفت و بدون نفت را نشان می‌دهد.

نمودار ۱- بهره‌وری کل عوامل با نفت و بدون نفت

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف.

بیشترین میزان بهره‌وری در گروه صنعت (متوسط دوره ۱۰۷) تجربه شده است. گروه کشاورزی به‌جز برخی سال‌ها، روند صعودی در بهره‌وری کل را تجربه کرده است. شاخص بهره‌وری این گروه در سال ۱۳۹۰، برابر با ۸۶ بوده که با روند صعودی، به ۱۱۵/۴ در ۱۴۰۲ رسیده است. بیشترین نوسان بهره‌وری در گروه نفت

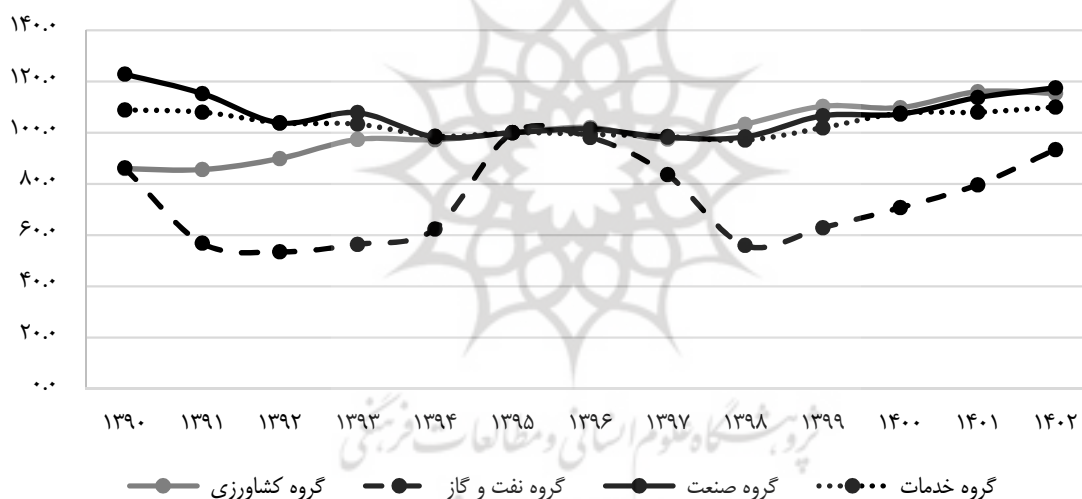
به‌منظور فهم بهتر از وضعیت بهره‌وری کل در اقتصاد کشور، نیازمند بررسی وضعیت بهره‌وری به تفکیک گروه‌های چهارگانه شامل کشاورزی، نفت و گاز، صنعت و خدمات هستیم. بررسی بهره‌وری گروه‌های چهارگانه در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ نشان می‌دهد که به‌طور متوسط، کمترین میزان بهره‌وری کل در گروه نفت و گاز (متوسط دوره ۷۳/۸) و

است. در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸، همچنان بهره‌وری گروه صنعت کمتر از ۱۰۰ بوده، اما از سال ۱۳۹۹ به بعد، روند صعودی در بهره‌وری این گروه از اقتصاد کشور تجربه شده است. در نهایت، بهره‌وری گروه صنعت به ۱۱۷/۵ در سال ۱۴۰۲ رسیده است. گروه خدمات نیز روند مانند گروه صنعت را در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ تجربه کرده است. نمودار شماره ۲ وضعیت بهره‌وری کل گروه‌های چهارگانه را در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ نشان می‌دهد.

و گاز تجربه شده که تحت تأثیر تحریم‌ها در دوره مورد بررسی بوده است. بهره‌وری گروه نفت و گاز در دوره مورد بررسی به جز سال پایه (۱۳۹۵)، همواره کمتر از ۱۰۰ بوده و در سال ۱۳۹۲، کمترین میزان بهره‌وری (۵۳/۵) برای این گروه تجربه شده است. گروه صنعت نیز در نتیجه تحریم‌ها با کاهش بهره‌وری مواجه شده، اما میزان آن اندک بوده است. بهره‌وری گروه صنعت در سال ۱۳۹۰ برابر با ۱۲۲/۹ بوده که با روند نزولی، به ۹۸/۳ در سال ۱۳۹۴ رسیده

نمودار ۲- بهره‌وری کل عوامل به تفکیک گروه‌های مختلف اقتصاد کشور

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف.

این دوره برابر با ۱/۴ درصد بوده است. این در حالی است که متوسط رشد بهره‌وری کل در این دوره، منفی ۰/۲ درصد بوده است. در واقع، رشد اندک اقتصادی در این دوره، به رشد پایین بهره‌وری در اقتصاد کشور نسبت داده می‌شود. بررسی سال‌های مختلف دوره مورد بررسی نشان می‌دهد در سال‌هایی که رشد بهره‌وری منفی بالایی در اقتصاد کشور تجربه شده، رشد اقتصادی نیز منفی بوده

ب- رشد بهره‌وری و رشد اقتصادی

پرسشی که مطرح می‌شود، این است که آیا در اقتصاد ایران نیز رشد اقتصادی از رشد بهره‌وری تأثیر می‌پذیرد؟ به منظور پاسخ به این پرسش، وضعیت رشد اقتصادی و رشد بهره‌وری در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

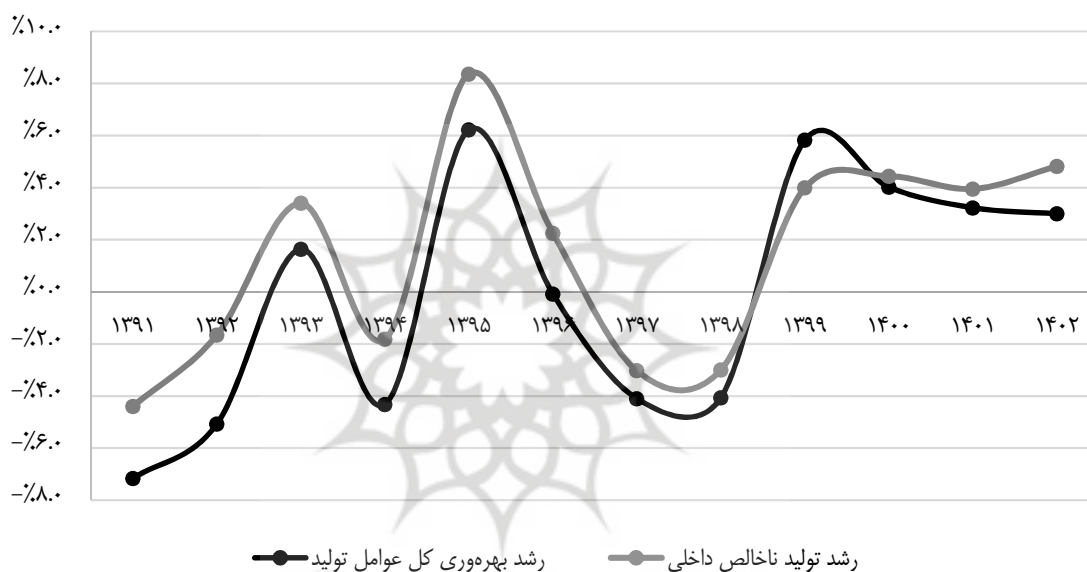
بررسی وضعیت رشد اقتصادی در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰ نشان می‌دهد که متوسط رشد اقتصادی در

آن در رشد اقتصادی مثبت در دوره ۱۳۹۹-۱۴۰۲ نیز قابل مشاهده است. براین اساس، یک همسویی میان رشد بهره‌وری و رشد اقتصادی در اقتصاد ایران مشاهده می‌شود. نمودار شماره ۳ وضعیت رشد اقتصادی و رشد بهره‌وری را در دوره ۱۳۹۱-۱۴۰۲ نشان می‌دهد.

است. برای مثال، رشد بهره‌وری کل در سال ۱۳۹۱ برابر با منفی ۷/۲ درصد بوده است. در این سال، رشد اقتصادی نیز منفی ۴/۴ درصد تجربه شده است. در سال‌های آغازین دهه ۱۳۹۰، رشد بهره‌وری در بیشتر سال‌ها منفی بوده، اما از سال ۱۳۹۹ به بعد، رشد بهره‌وری کل مثبت شده که آثار

نمودار ۳- ارتباط بین رشد اقتصادی و رشد بهره‌وری کل عوامل (درصد)

رشد بهره‌وری کل عوامل تولید

رشد تولید ناخالص داخلی

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف. *پژشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

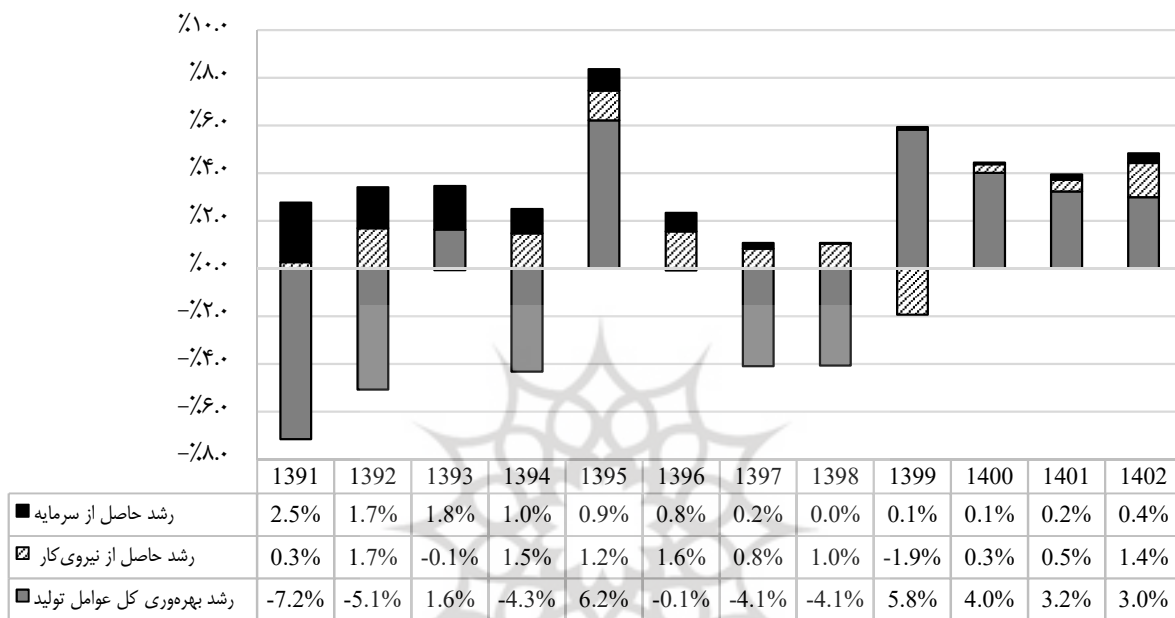
کلیدی دارد. برای مثال، در سال ۱۳۹۱، رشد بهره‌وری برابر با منفی ۷/۲ درصد بود. این رشد منفی بالا موجب شد به‌رغم رشد مثبت انباشت عوامل تولید، رشد اقتصادی در این سال برابر با منفی ۴/۴ درصد شود. در مثال دیگر می‌توان اشاره کرد که در سال ۱۳۹۹، رشد بهره‌وری مثبت ۵/۸ درصد بود که به‌رغم رشد منفی ناشی از نیروی کار و رشد بسیار اندک انباشت سرمایه، رشد اقتصادی در این سال مثبت ۴ درصد بود. در سال ۱۴۰۲،

پرسش دیگری که مطرح می‌شود این است که چند درصد از رشد اقتصادی کشور ناشی از رشد انباشت عوامل و رشد بهره‌وری کل عوامل است؟ به‌منظور پاسخ به این پرسش، بر اساس ادبیات رشد اقتصادی، از روش حسابداری رشد استفاده می‌کنیم. بر اساس این روش، رشد اقتصادی قابل تجزیه به رشد حاصل از انباشت عوامل (سرمایه و نیروی کار) و رشد بهره‌وری کل است. بر اساس محاسبات انجام‌شده، رشد بهره‌وری در مثبت یا منفی شدن رشد اقتصادی کشور، نقش

اقتصادی به عوامل تعیین کننده شامل رشد بهره‌وری، رشد نیروی کار و رشد سرمایه را در دوره ۱۳۹۱-۱۴۰۲ نشان می‌دهد.

رشد اقتصادی ۴/۸ درصد حاصل شد که از این میزان رشد تجربه شده، بیش از ۶۰ درصد از محل رشد بهره‌وری بود. نمودار شماره ۴، تجزیه رشد

نمودار ۴- تجزیه رشد اقتصادی به عوامل تعیین کننده (درصد)

رشد حاصل از سرمایه ■ رشد حاصل از نیروی کار ▨ رشد بهره‌وری کل عوامل تولید ■

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال های مختلف.

روند شاخص بهره‌وری نیروی کار معکوس شد و در نهایت، در سال ۱۴۰۲، به ۱۰۵/۲ افزایش یافت. متوسط شاخص بهره‌وری نیروی کار در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰، کمتر از ۱۰۰ بود که نشان می‌دهد وضعیت بهره‌وری نیروی کار نگران کننده است.

شاخص بهره‌وری سرمایه برخلاف شاخص بهره‌وری نیروی کار، وضعیت بهتری را در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ تجربه کرده است. بهره‌وری سرمایه نیز مانند بهره‌وری نیروی کار در سال های آغازین دهه ۱۳۹۰، روند نزولی را تجربه کرد، اما از سال ۱۳۹۹ به بعد، این روند معکوس شد. روند

ب- بهره‌وری کل، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار

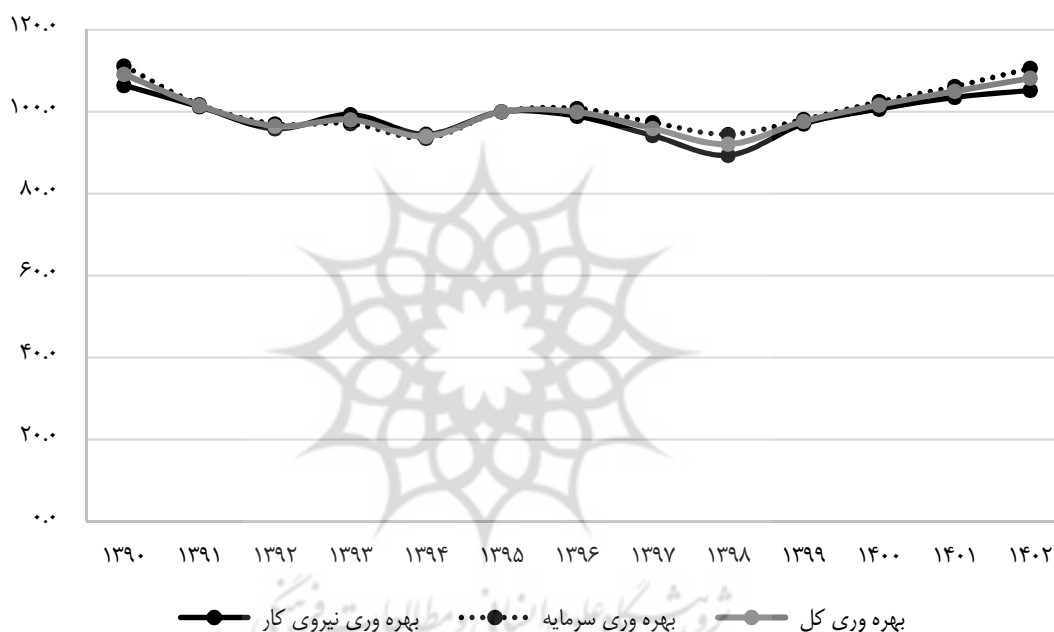
بهره‌وری کل از بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار تأثیر می‌پذیرد. بر اساس آخرین آمار و اطلاعات موجود، بهره‌وری نیروی کار در سال های آغازین دهه ۱۳۹۰، روند نزولی را تجربه کرده است. شاخص بهره‌وری نیروی کار در سال ۱۳۹۰، برابر با ۱۰۶/۴ بود که با روند نزولی به ۹۴/۵ در سال ۱۳۹۴ رسید. در سال های ۱۳۹۶-۱۳۹۹، روند نزولی بهره‌وری نیروی کار ادامه یافت و به کمترین میزان در ۱۳۹۸ (برابر با ۸۹/۴) رسید. در سال های ۱۴۰۲-۱۳۹۹،

حتی بیشتر از بهره‌وری کل بوده است. گفتنی است رشد بهره‌وری کل، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰ تقریباً صفر بوده است. نمودار شماره ۵ وضعیت بهره‌وری کل، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار را در دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ نشان می‌دهد.

بهره‌وری سرمایه و نیروی کار در دوره مورد بررسی یکسان بوده، اما متوسط بهره‌وری سرمایه در این دوره بیشتر از ۱۰۰ بوده است. گفتنی است بهره‌وری سرمایه نیز در دوره مورد بررسی، عملکرد ضعیفی داشته و چندان مطلوب نبوده، اما در بیشتر سال‌های مورد بررسی، بهره‌وری سرمایه

نمودار ۵- بهره‌وری کل، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری نیروی کار

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف.

ت- بهره‌وری سرمایه

به‌منظور دستیابی به رشد اقتصادی، نه‌تنها انباشت سرمایه از طریق سرمایه‌گذاری در اقتصاد ضروری است، بلکه برای پایداری رشد اقتصادی و کسب رشدهای بالا، به رشد بهره‌وری سرمایه نیز نیاز است. بررسی وضعیت بهره‌وری سرمایه با نفت و بدون نفت در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰ نشان می‌دهد که نوسان بهره‌وری سرمایه با نفت در مقایسه با بهره‌وری

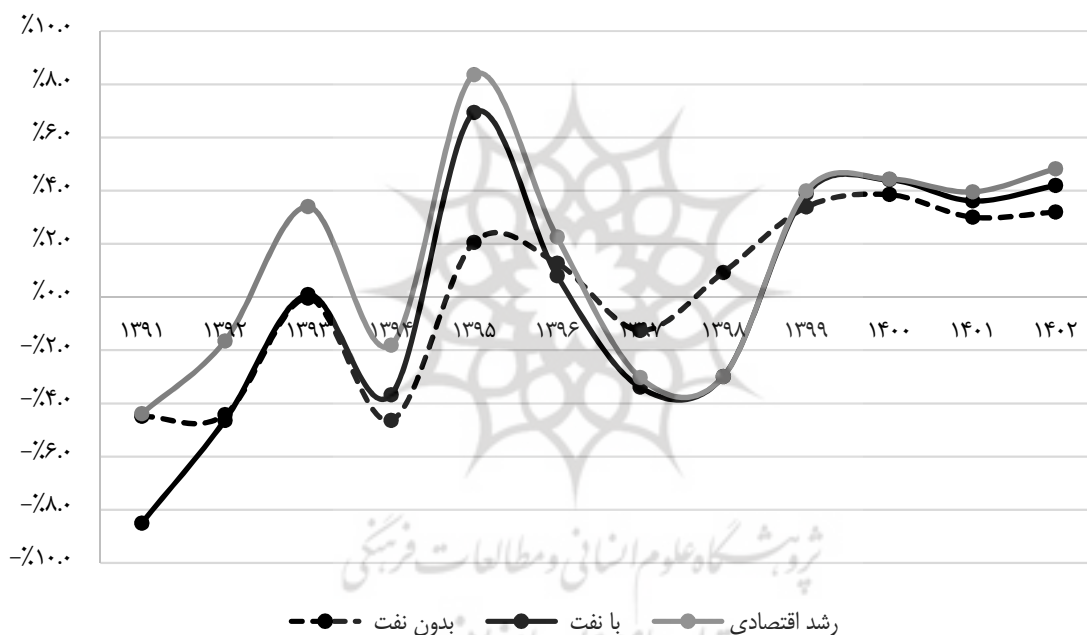
سرمایه بدون نفت بالاتر بوده است. رشد بهره‌وری سرمایه بدون نفت در سال‌های آغازین دهه ۱۳۹۰ منفی بوده است. این روند از سال ۱۳۹۵ به بعد (به‌جز سال ۱۳۹۷) معکوس و در سال‌های اخیر رشد بالایی ۳ درصد در بهره‌وری سرمایه بدون نفت تجربه شده است.

رشد بهره‌وری سرمایه با نفت تجربه‌ای مانند رشد بهره‌وری سرمایه بدون نفت در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰

است که همسویی نزدیکی بین رشد اقتصادی و رشد بهره‌وری سرمایه در هر دو شکل با نفت و بدون نفت در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰ مشاهده می‌شود که در سال‌های اخیر، این همسویی بیشتر شده است. نمودار شماره ۶ رشد بهره‌وری سرمایه با نفت و بدون نفت و رشد اقتصادی را در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۱ نشان می‌دهد.

داشته، اما میزان نوسان رشد بهره‌وری سرمایه با نفت بالا بوده است. بیشترین و کمترین رشد بهره‌وری سرمایه با نفت در اقتصاد کشور به ترتیب در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۱ تجربه شده است. گفتنی است در سال‌های ۱۴۰۲-۱۳۹۹، رشد بهره‌وری سرمایه با نفت مانند رشد بهره‌وری سرمایه بدون نفت مثبت و بالاتر از ۳/۵ درصد بوده است. نکته مهم و تأمل‌برانگیز این

نمودار ۶- رشد بهره‌وری سرمایه (با نفت و بدون نفت) و رشد اقتصادی (درصد)

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف.

با دیگر گروه‌ها بالاتر بوده است و اختلاف فاحشی با دیگر گروه‌ها به‌ویژه گروه نفت و گاز دارد. متوسط بهره‌وری سرمایه در گروه صنعت در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰، ۱۱۰/۵ بوده درحالی‌که گروه نفت و گاز تنها متوسط بهره‌وری سرمایه ۷۳/۹ را در این دوره تجربه کرده است. گروه خدمات بعد از گروه صنعت، در جایگاه دوم به لحاظ عملکرد بهره‌وری سرمایه قرار

با توجه به اهمیت بهره‌وری سرمایه در کنار انباشت سرمایه، در ادامه، وضعیت بهره‌وری سرمایه به تفکیک گروه‌های چهارگانه شامل کشاورزی، نفت و گاز، صنعت و خدمات مورد بررسی قرار می‌گیرد. بررسی بهره‌وری سرمایه به تفکیک گروه‌های چهارگانه در دوره مورد بررسی نشان می‌دهد که متوسط بهره‌وری سرمایه در گروه صنعت در مقایسه

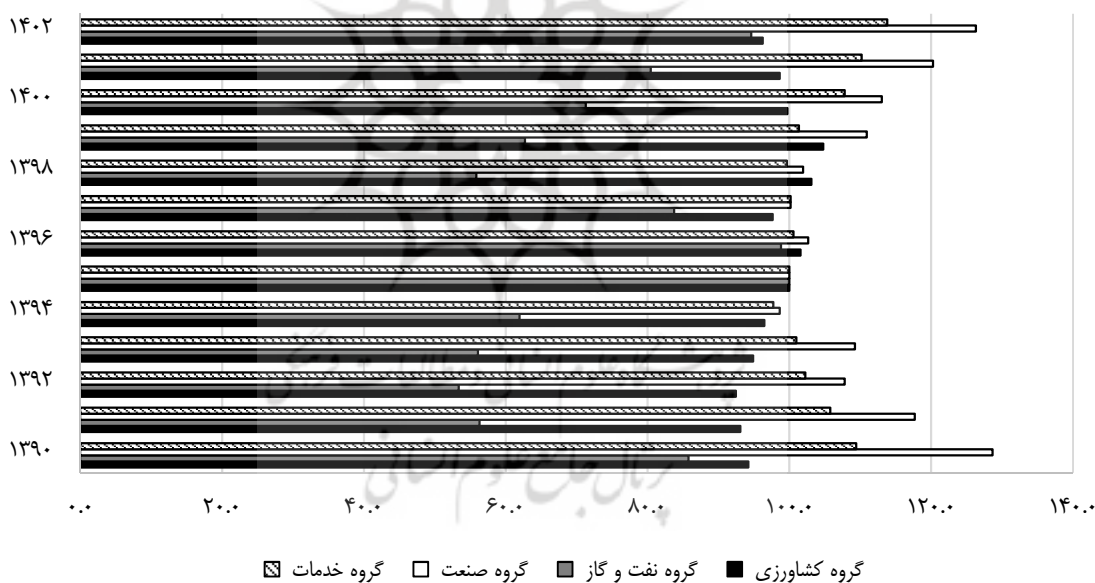

اختصاص داده است. در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸، بهبود بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی مشاهده می‌شود، اما از سال ۱۳۹۹ به بعد، بهره‌وری سرمایه در این گروه وارد فاز کاهشی شده است. در نهایت، در سال ۱۴۰۲، بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی به ۹۶/۳ رسید. بالاترین بهره‌وری سرمایه در سال ۱۴۰۲ به گروه صنعت و کمترین میزان آن نیز به گروه نفت و گاز اختصاص داشت. نمودار شماره ۷ وضعیت بهره‌وری سرمایه را به تفکیک گروه‌های چهارگانه نشان می‌دهد.

دارد. گروه کشاورزی و گروه نفت و گاز برخلاف گروه‌های صنعت و خدمات، متوسط بهره‌وری سرمایه کمتر از ۱۰۰ را در دوره مورد بررسی تجربه کرده‌اند.

شاخص بهره‌وری سرمایه در گروه صنعت به‌جز سال ۱۳۹۴، همواره بیشتر از ۱۰۰ بوده درحالی‌که بهره‌وری سرمایه در گروه نفت و گاز به‌جز سال پایه (۱۳۹۵)، همواره کمتر از ۱۰۰ را تجربه کرده است. بهره‌وری سرمایه در بخش کشاورزی در دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۴، روند نوسانی با دامنه محدود را به خود

نمودار ۷- بهره‌وری سرمایه به تفکیک گروه‌های مختلف اقتصاد

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سال‌های مختلف.

۴- ملاحظات امنیت اقتصادی

با توجه به نقش کلیدی بهره‌وری در رشد و توسعه اقتصادی، می‌توان ادعا کرد ارتباط تنگاتنگ و دوسویه‌ای میان بهره‌وری عوامل تولید و امنیت اقتصادی وجود دارد. به بیان دیگر، از سویی تحقق

رشد بهره‌وری عوامل تولید با تحریک رشد و توسعه اقتصادی زمینه شکل‌گیری محیط امن برای فعالیت‌های اقتصادی را فراهم می‌کند. از سوی دیگر، محیط امن برای فعالیت‌های اقتصادی به رشد بهره‌وری کمک می‌کند.

به منظور دستیابی به رشد اقتصادی،
نه تنها انباشت سرمایه از طریق
سرمایه‌گذاری در اقتصاد ضروری
است، بلکه برای پایداری رشد
اقتصادی و کسب رشدهای بالا، به
رشد بهره‌وری سرمایه نیز نیاز است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

چنان که بحث شد، بهره‌وری سرمایه در کشور در مقایسه با بهره‌وری نیروی کار وضعیت به نسبت بهتری دارد؛ هرچند در مجموع، وضعیت بهره‌وری عوامل تولید و روند تغییرات آن مناسب نیست. با توجه به نیاز کشور به رشدهای اقتصادی بالا و پایداری، نیاز است ضمن شناخت وضعیت بهره‌وری عوامل تولید به‌ویژه عامل سرمایه، راهبردهای ارتقای وضعیت بهره‌وری سرمایه نیز مورد توجه قرار گیرد. به‌طور کلی، می‌توان راهبردهای ارتقای بهره‌وری سرمایه در اقتصاد کشور را در سه دسته به شرح زیر مورد توجه قرار داد.

- الف- ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاری بخش‌های خصوصی و دولتی و بهبود سرمایه انسانی.
- ب- طراحی سیاست‌ها برای ایجاد محیط نهادی و کلان اقتصادی دواستدار رشد.
- پ- ارتقای رشد بهره‌وری در سطح بنگاه‌ها از طریق تضمین اینکه شرکت‌ها به‌درستی در معرض تجارت و سرمایه‌گذاری خارجی قرار گیرند و تشویق

رشد بهره‌وری نیروی کار، بهره‌مندی نیروی کار از یک اقتصادی را افزایش می‌دهد. چنان‌که بحث شد، این بهره‌مندی می‌تواند زمینه خروج نیروی کار را از وضعیت فقر فراهم و رفاه اقتصادی را نصیب نیروی کار کند. با افزایش رفاه اقتصادی جامعه، آسیب‌پذیری اقتصادی و اجتماعی کاهش و امنیت اقتصادی وضعیت پایدار می‌یابد.

رشد بهره‌وری سرمایه در کنار انباشت سرمایه، زمینه تحقق رشد اقتصادی و پایداری آن را برای کشور فراهم می‌کند. تحقق رشد اقتصادی زمینه بهبود درآمد سرانه را فراهم می‌کند که این به معنای افزایش رفاه اقتصادی کل جامعه است. با توجه به نقش محوری بهره‌وری در توزیع درآمد در میان عوامل تولید، می‌توان ادعا کرد که بهبود بهره‌وری در جامعه، عدالت در توزیع یک اقتصادی را فراهم می‌کند و نابرابری درآمدی در جامعه را کاهش می‌دهد. نتیجه این موضوع، بهبود امنیت اقتصادی و پایداری آن خواهد بود.

درنهایت، می‌توان گفت بهبود بهره‌وری عوامل تولید می‌تواند تضمینی برای پایداری امنیت اقتصادی در کشور باشد. ازاین‌رو هرگونه تهدیدی در ارتباط با بهره‌وری عوامل تولید، تهدید جدی برای امنیت اقتصادی به شمار می‌آید. دستیابی به بهره‌وری عوامل تولید نیازمند محیط امن برای فعالیت‌های اقتصادی است؛ زیرا بدون وجود محیط امن برای فعالیت‌های اقتصادی، چنان‌که بحث شد، نه تنها بهره‌وری عوامل تولید تحقق نمی‌یابد، بلکه تخریب بهره‌وری عوامل نیز پدید می‌آید که درنهایت، تخریب امنیت اقتصادی را موجب می‌شود.

محدودیت‌های مالی و اعتباری می‌تواند سرمایه‌گذاری بخش خصوصی را متوقف کند. در این راستا، استفاده از محصولات متنوع فین‌تک با توجه به محدودیت در دسترسی به منابع بانکی و منابع مالی می‌تواند کمک‌کننده باشد.

- **تقویت نهادها و اثربخشی دولت:** طبق شواهد نظری و تجربی، کیفیت نهادها نقش مهمی در رشد اقتصادی بلندمدت ایفا می‌کند. بهره‌وری عوامل به‌ویژه بهره‌وری سرمایه می‌تواند از سیاست‌هایی حاصل شود که قدرت بازار را محدود و رقابت منصفانه را تقویت می‌کند، اجرای منصفانه و عادلانه قراردادهای فراهم می‌آورد و سیستم‌های حقوقی شفاف و ساده را ارائه می‌دهد. همچنین، اصلاحات حکمرانی مورد نیاز است که ریسک سیاسی را کاهش دهد. براین اساس، دولت در اقتصاد کشور باید به‌منظور ارتقای بهره‌وری سرمایه، هزینه‌های مبادلات را کاهش و اعتماد به نهادها را افزایش دهد.

- **توسعه و تقویت ظرفیت بنگاه‌ها:** با توجه به نقش محوری بنگاه‌ها در ارتقای بهره‌وری سرمایه، ضروری است دولت ترویج ظرفیت‌های داخلی دانش و جذب بنگاه‌ها را برای نوآوری داخلی افزایش دهد. برای این منظور، ایجاد شبکه‌های انتقال دانش و نوآوری در کشور، ادغام در بازارهای منطقه‌ای و تجارت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای می‌تواند برای انتقال و ارتقای ظرفیت‌های جذب دانش سازنده باشد. همچنین، استفاده از مشارکت عمومی و خصوصی برای ایجاد

سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی شامل آموزش مدیریت و آموزش فنی.

با توجه به راهبردهای سه‌گانه، راهکارهای زیر در راستای ارتقای بهره‌وری سرمایه در سال «سرمایه‌گذاری برای تولید» پیشنهاد می‌شود.

- **برطرف کردن نیازهای سرمایه‌گذاری:** یکی از مهم‌ترین محدودیت‌ها برای کاهش رشد اقتصادی در کشور، ضعف در تعمیق سرمایه^۱ در اقتصاد کشور است. براین اساس، همچنان نیاز به سرمایه‌گذاری عمده است. زیرساخت‌های بهتر شامل حمل‌ونقل، برق، ارتباطات و... می‌تواند بهره‌وری سرمایه در کشور را ارتقا دهد. برای مثال، محدودیت در دسترسی به زیرساخت‌ها ازجمله برق می‌تواند محدودیت جدی برای رشد بهره‌وری ازجمله بهره‌وری سرمایه در بخش صنعت ایجاد کند. یکی از مهم‌ترین موانع در ایجاد زیرساخت‌ها، محدودیت‌های مالی دولت است که توان مالی لازم برای بازسازی زیرساخت‌ها و ایجاد زیرساخت‌های جدید را ندارد. ضروری است جذب مشارکت بخش خصوصی و جریان سرمایه‌های خارجی برای برطرف کردن محدودیت‌های مالی با هدف ایجاد زیرساخت‌ها مورد توجه جدی قرار گیرد.

- **برطرف کردن موانع سرمایه‌گذاری بخش خصوصی:** رشد بهره‌وری ازجمله بهره‌وری سرمایه از طریق بهبود محیط کسب‌وکار، حکمرانی شرکتی و کارکردهای بازار نیروی کار و محصول محقق می‌شود. تعمیق مالی نیز در این ارتباط مهم است؛ زیرا

1. Capital Deepening

در قوانین و مقررات برای افق‌های زمانی مشخص و معین، جلوگیری از سرایت نگاه‌های گروهی و حزبی در تدوین قوانین و مقررات، افزایش کارایی و اثربخشی قوانین و مقررات می‌تواند کمک‌کننده باشد.

منابع

- <https://cbi.ir/>
- <https://www.imf.org/>

مراکز رشد و توسعه فناوری در خوشه‌های صنعتی، مشارکت شرکت‌ها را در زنجیره‌های ارزش جهانی افزایش می‌دهد.

- حمایت از دیجیتالی شدن اقتصاد: بررسی تجارب جهانی نشان می‌دهد حرکت به سمت اقتصاد دیجیتال، نقش مهمی در ارتقای بهره‌وری عوامل ازجمله بهره‌وری سرمایه دارد. دیجیتالی شدن اقتصاد به بنگاه‌ها کمک می‌کند که با هزینه اندک، تولیدات خود را انجام دهند و در عرصه داخلی و بین‌المللی عرضه کنند. ضروری است گام‌های اساسی با حمایت دولت به سمت اقتصاد دیجیتال در کشور از طریق سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اقتصاد دیجیتال، حمایت از فعالیت‌های بخش خصوصی در توسعه اقتصاد دیجیتال و گسترش ابعاد فنی و اقتصادی اقتصاد دیجیتال مورد توجه جدی قرار گیرد.

- کاهش ناطمینانی در سیاست‌گذاری: یکی از موانع جدی پیش روی فعالان اقتصادی، ناطمینانی‌های حاصل از سیاست‌گذاری‌ها توسط دولت در اقتصاد کشور است. این موضوع انگیزه بنگاه‌ها را در سرمایه‌گذاری در عرصه نوآوری و پیشرفت فناوری کاهش می‌دهد و منجر به بهره‌وری پایین سرمایه در کشور می‌شود. با توجه به ماهیت میان‌مدت و بلندمدت سرمایه‌گذاری‌های در حوزه نوآوری و فناوری، ضروری است فضای اطمینان برای فعالان اقتصادی فراهم شود. در این خصوص، کاهش ناطمینانی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی گام اصلی به شمار می‌آید. در این راستا، ایجاد ثبات

